

Władyka, Wiesław

Prasa codzienna w Polsce (1918-1939) : charakterystyka statystyczna

---

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 13/2, 137-155

1974

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WIESŁAW WŁADYKA

PRASA CODZIENNA W POLSCE (1918—1939)

CHARAKTERYSTYKA STATYSTYCZNA

Wstępne opracowanie statystyki prasy codziennej Drugiej Rzeczypospolitej obejmuje niektóre zmiany ilościowe w polskiej prasie codziennej lat 1918—1939 z uwzględnieniem stanu nakładów i geografii wydawniczej. Zasadniczą trudność w przygotowaniu danych stanowił brak opracowań do tego tematu oraz fakt, że dostępne zestawienia statystyczne z lat 1918—1939 pełne są luk i nieścisłości. Cennych wskazówek metodologicznych i poważnej pomocy merytorycznej dostarczyły artykuły i praca Andrzeja Paczkowskiego¹. Zaznaczyć jednak należy, że opracowanie syntetyczne prasy Drugiej Rzeczypospolitej tegoż autora ma charakter materiałowy, przeznaczone jest do dyskusji i wymaga dokładnej weryfikacji. Poniższe uwagi przygotowano na podstawie katalogu tytułów dzienników Drugiej Rzeczypospolitej² opracowanego w oparciu o katalogi biblioteczne i wszelkie dające się wykorzystać zestawienia statystyczne, biuletyny informacyjne, informatory, spisy i opracowania monograficzne. Przede wszystkim należy wymienić katalog prasy lat 1918—1939 znajdujący się w zbiorach Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego, centralny katalog prasy polskiej w Bibliotece Narodowej i katalogi prasy w Bibliotece Narodowej i Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, jak też spisy przygotowane przez przedsiębiorstwa ogłoszeniowe Teofila Pietraszka (1927, 1929, 1932, 1936, 1939), Polskiej Agencji Reklamy (1922, 1925, 1928, 1929, 1930, 1931, 1934, 1936, 1937), Rudolfa Mosse (1926, 1937), Urzędowy Wykaz Czasopism (1926, 1927, 1928, 1929,

¹ A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1972, s. 490 (materiały do dyskusji na prawach rękopisu); A. Paczkowski, *Geografia polityczna prasy polskiej 1918—1939*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego”, t. 11, z. 4; A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918—1939). Ogólna charakterystyka statystyczna*, tamże, z. 1.

² *Katalog tytułów dzienników znajdujący się w zbiorach Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX w.* IBL PAN, opracował W. Władyka. Polecenie przygotowywana do druku.

1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935), Biuletyn Bibliograficzny MSW z 1920 r., wykazy czasopism Wydziału Prasowego MSW z 1919 r. (od 15 III 1919 r. do 1 I 1920 r.), jak również bibliografie i monografie W. Kaszubiny³, T. Kowalaka⁴, M. Sameckiej-Przyweckiej i J. Reitera⁵ i inne.

Przygotowane zestawienie tytułów dzienników Drugiej Rzeczypospolitej zawiera informacje o miejscu wydania i latach ukazywania się prasy codziennej. Katalog nie jest zapewne kompletny. Wpłynęło na to wiele czynników takich, jak stan zachowania dzienników w polskich zbiorach bibliotecznych i archiwalnych, niekompletność i niejednakowa rzetelność, a co za tym idzie, wiarygodność wymienionych wyżej zestawień, czego też rezultatem są jaskrawe sprzeczności i różnice między nimi. Szczegółowe i rozwinięte badania nad historią czasopiśmiennictwa polskiego zapewne wprowadzą z czasem wiele istotnych poprawek i zweryfikują aktualne ustalenia. Poniższe uwagi mają więc charakter wstępny, autor podjął tylko próbę zarysowania tendencji cechujących zmiany ilościowe w prasie codziennej lat 1918—1939.

Przyjęto uważać za dzienniki wytwory prasowej działalności wydawniczej ukazujące się w tygodniu 5 razy i częściej. Mutacje potraktowano jako odrębne tytuły, mając na względzie to, że w okresie międzywojennym system mutacji dopiero powstawał (łódzkie „Echo”, „Dzień Pomorski” wydawany w Toruniu i „ABC” warszawskie ze swoimi różnymi prowincjonalnymi odmianami stanowiły raczej wyjątek), jak i to, że w statystyce i zestawieniach nawet wyraźne wydania mutacyjne były traktowane jako różne tytuły, odrębne jednostki bibliograficzne.

Z rozważań wyłączono prasę codzienną wydawaną w Wolnym Mieście Gdańsku; stanowiła ona pozycję odrębną i wymaga osobnego opracowania.

ROZWÓJ ILOŚCIOWY

W latach międzywojennych podejmowano próby analizy ilościowej stanu prasy polskiej (S. Jarkowski⁶, P. Grzegorzczak⁷), które obejmowały głównie lata dwudzieste i miały charakter nieoficjalny i tymczasowy. Najnowsze badania obejmujące lata 1918—1939 (M. Czarnowska⁸, A. Pacz-

³ W. Kaszubina, *Bibliografia prasy łódzkiej 1863—1944*, Warszawa 1967, s. 280.

⁴ T. Kowalak, *Prasa niemiecka w Polsce 1918—1939*, Warszawa 1971, s. 416.

⁵ M. Samecka-Przywecka, J. Reiter, *Bibliografia polskich czasopism śląskich (do 1939 r.)*, Wrocław 1960, s. 178.

⁶ S. Jarkowski, *Prasa polska od jej zarania do chwili obecnej w świetle liczb (1661—1927)*, „Kurier Warszawski”, 1928, nr 2.

⁷ P. Grzegorzczak, *Życie i śmierć gazety*, „Prasa”, 1932, nr 9—11.

⁸ M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój polskiego ruchu wydawniczego (1501—1965)*, Warszawa 1967, s. 202.

kowski⁹), oparte o wymienione prace oraz oficjalne dane statystyczne publikowane przez Główny Urząd Statystyczny, „Statystyki Druków” (dane tymczasowe), „Mały Rocznik Statystyczny”, zawierają ustalenia wstępne, które zweryfikować mogą tylko prace bibliograficzne. Trudności w opracowaniu ogólnej charakterystyki statystycznej prasy Drugiej Rzeczypospolitej przedstawione przez A. Paczkowskiego wywarły negatywny wpływ również na ustalenia ilościowe dotyczące dzienników i na powstanie różnic pomiędzy źródłami i opracowaniami. Prezentowane w niniejszym artykule zestawienia różnią się więc znacznie od publikowanych w okresie międzywojennym statystyk i rezultatów późniejszych badań.

Tabele 1 i 2 informują o produkcji wydawniczej dzienników w Polsce w poszczególnych latach z zastosowaniem podziału językowego. Pozycja: „dzienniki w językach innych” obejmuje pisma codzienne wydawane w językach rosyjskim, ukraińskim, białoruskim, litewskim, francuskim. W zestawieniach tabel od 1 do 6 ujęto te pisma łącznie ze względu na ich niewielki udział procentowy w całości produkcji wydawniczej dzienników (niecałe 4%) oraz na fakt, że informacje bibliograficzne zawierają w tych przypadkach szczególnie wiele luk i sprzecznych danych, co uniemożliwia niejednokrotnie, przy obecnym stanie badań, dokonania ustaleń szczegółowych. Pozostaje więc nakreślenie tylko ogólnego obrazu statystycznego dla tej grupy dzienników.

Na powstanie istotnych różnic między zestawieniami tabel 1 i 2 wpływ miał tzw. ruch wydawnictw (efemeryczność prasy, określana też inaczej jako „śmiertelność prasy”). Procesami tymi zajmiemy się w dalszej kolejności. Dwie pierwsze tabele umożliwiają już sformułowanie pewnych ogólniejszych wniosków obrazujących rozwój prasy codziennej.

Okres obejmujący lata 1918—1921 wyróżnia się zdecydowanie niskim stanem ilościowym dzienników. Zjawisko to było zrozumiałą konsekwencją zniszczeń wojennych, zmian politycznych. Proces odzyskiwania utraconych pozycji przechodziła w tych latach cała prasa polska.

Lata 1922—1932 charakteryzują się szybkim rozwojem ilościowym tytułów — po pewnej stagnacji w latach 1927 i 1929. W 1932 r. ukazało się łącznie najwięcej tytułów dzienników w porównaniu z innymi latami okresu międzywojennego; w ciągu tego roku wydawano 355 tytułów, a z końcem roku 290 (zwiększenie ilości dzienników o 70% i ponad 100% w stosunku do roku 1919).

W latach 1933—1939 tempo wzrostu liczby dzienników zostało zahamowane, wystąpiło nawet zjawisko regresu; w 1938 r. liczba tytułów osiągnęła mniej więcej poziom roku 1924. Na zmiany te miało prawdo-

---

⁹ A. Paczkowski, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918—1939)*.

podobnie wpływ ustabilizowanie się ruchu wydawniczego w Polsce, szczególnie w latach 1937—1938 (rok 1939 nie jest reprezentatywny). Po latach kryzysowych utrzymały się wydawnictwa o pewnych podstawach ekonomicznych; dużą rolę odgrywały pisma długowieczne¹⁰, a znaczna ilość efemeryd prasowych na zawsze zniknęła z mapy wydawniczej. Unaoczniają te zjawiska tabele 3 i 4.

Zestawienia te wskazują, że lata 1928—1936 charakteryzują się, podobnie jak i rok 1919, dużą ilością podejmowanych inicjatyw wydawniczych i dużą ich efemerycznością. Pisma nowe stanowiły od 20% do prawie 50% łącznej ilości dzienników w danym roku, z tym że zmniejszała się liczba nowo założonych tytułów prasy codziennej proporcjonalnie do całości produkcji wydawniczej dzienników w latach 1919—1928: w 1919 r. — 44%, 1924 — 19%, 1928 — 14% i w latach 1936—1938: 1936 — 14%, 1937 — 6%, 1938 — 2% oraz zwiększała się i stabilizowała w latach 1929—1935: 1929 — 15%, 1932 — 19%, 1933 — 10%, 1935 — 12% (rok 1932 we wszystkich zestawieniach zajmuje wyjątkowo wysoką pozycję). Łącznie w okresie międzywojennym założono 913 dzienników (od 11 listopada 1918 r.), przestało ukazywać się 988, czyli po 11 XI 1918 r. kontynuowano wydawanie 75 tytułów z okresu wcześniejszego (stan z 10 XI 1918).

Znaczna efemeryczność prasy Drugiej Rzeczypospolitej¹¹ dotyczy także, jak pokazuje tabela 4, prasy codziennej. Podobnie jak przy analizie inicjatyw wydawniczych widać, że rok 1919 i lata 1926—1928 charakteryzuje wyższy niż w pozostałym okresie odsetek tytułów, które uległy likwidacji. Zdecydowanie inną jakością i w tym przypadku jest okres 1937—1938. W latach: 1925, 1928, 1933, 1935, 1936, 1938 liczba dzienników zlikwidowanych jest większa niż nowo powstałych. Widoczne jest, że wielki kryzys wywarł największy wpływ na zwiększenie likwidacji gazet, a nie spowodował obniżenia ilości dzienników nowo założonych, nawet wręcz odwrotnie — w latach kryzysowych liczba pism nowych wykazuje tendencje stabilizacyjne, a niekiedy też następował wzrost (jaskrawy przykład roku 1932).

W świetle powyższych danych można pokusić się o przedstawienie następujących wniosków charakteryzujących rozwój ilościowy prasy codziennej Drugiej Rzeczypospolitej: 1) wzrost wydawanych tytułów w stosunku do pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości, a następnie względna stabilizacja tego procesu w latach pokryzysowych; 2) intensywny ruch wydawniczy charakteryzujący się przede wszystkim dużą efemerycz-

---

¹⁰ Do najbardziej znanych długowiecznych dzienników, wydawanych już w XIX w., należały: „Gazeta Warszawska”, „Gazeta Lwowska”, „Kurier Warszawski”, „Czas”, „Dziennik Poznański”.

¹¹ W. Giełżyński, *Agonia prasy polskiej*, „Świat”, 1931, nr 39.

nością dzienników; 3) istnienie dużej grupy dzienników długowiecznych¹². Powyższe wnioski dotyczą wszystkich dzienników w Drugiej Rzeczypospolitej. Procesy te jednak, jak widać to w załączonych tabelach, rozwijały się niejednakowo w poszczególnych grupach językowych. Ogółem na 988 tytułów wydawano w języku polskim 769, tj. 78%, 120 dzienników żydowskich (w języku hebrajskim i jidysz), tj. 12%, 61 w języku niemieckim — 6% i 38 w pozostałych językach (4%).

Najbardziej płynną grupą tytułów były dzienniki w języku polskim, zmiany ilościowe całej prasy codziennej uzależnione były od rozwoju ilościowego tej grupy. Decydował o tym duży udział procentowy tych dzienników w ogólnym ruchu wydawniczym, jak też i względna stagnacja tytułów pozostałych grup językowych, a zwłaszcza dzienników wydawanych w języku niemieckim. Dzienniki w języku niemieckim wykazywały ustalony poziom od 1923 r. (lata wcześniejsze, tak jak i w innych grupach, cechuje i w tym wypadku duża dynamika ruchu wydawniczego). Świadczy to na pewno o możliwościach ekonomicznych tej grupy narodowościowej w Drugiej Rzeczypospolitej i o dużej roli, jaką odgrywały pisma długowieczne (z dzienników wydawanych przed 11 XI 1918 r. w Polsce międzywojennej ukazywało się 8 tytułów, tj. 13%).

Bardziej zmienną pod względem liczebności była prasa codzienna wydawana w językach hebrajskim i jidysz. Dzienniki żydowskie wykazywały ruchliwość statystyczną odpowiadającą zmianom ilościowym całej prasy codziennej. Procesy te przebiegają w tej grupie w sposób mniej widoczny, lecz kryzys i tutaj spowodował podobne zmiany: intensywny ruch wydawniczy i znikanie poszczególnych tytułów w latach 1928—1936. Poza tym mniejszość żydowska, podobnie jak i inne grupy narodowościowe, także i w pierwszych latach Drugiej Rzeczypospolitej, wykazywała dużą inicjatywę wydawniczą, tym żywszą, że w jej posiadaniu przed 1918 r. były tylko 3 dzienniki.

Wspólną cechą dzienników trzech największych grup językowych (polskiej, żydowskiej, niemieckiej, bo pisma codzienne wydawane w pozostałych językach stanowiły, pod względem statystycznym, zjawisko marginesowe) był ustabilizowany a jednocześnie niższy stan ilościowy tytułów w latach 1937—1938 w porównaniu z okresem wcześniejszym.

Osobnym problemem do zbadania jest określenie stosunku liczby dzienników do całej prasy Drugiej Rzeczypospolitej. Można wykorzystać do tego przede wszystkim szacunkowe ustalenia statystyczne M. Czarneckiej i A. Paczkowskiego. Udział dzienników w łącznej liczbie tytu-

---

¹² Cechy charakteryzujące rozwój ilościowy prasy codziennej odpowiadają zmianom, jakie przechodziła pod tym względem cała prasa Drugiej Rzeczypospolitej; istniejące różnice dotyczą głównie lat 1936—1938. Por. cytowany artykuł A. Paczkowskiego.

łów kształtował się od 7% do 15%. Tempo wzrostu ilości tytułów prasy codziennej w Drugiej Rzeczypospolitej było niejednakowe i ulegało wyraźnym nieraz zahamowaniom. Natomiast oficjalne dane statystyczne z okresu międzywojennego wykazywały stały, chociaż nierównomierny, wzrost ilościowy całej prasy w Polsce.

ROZMIESZCZENIE DZIENNIKÓW

Rozważania niniejsze mają na celu znalezienie odpowiedzi na pytanie, jak kształtował się udział poszczególnych regionów kraju w ogólnym rozwoju ilościowym prasy codziennej, określenie roli ośrodków wydawniczych i ukazanie rozmieszczenia tytułów dzienników z uwzględnieniem podziałów językowych.

Reparycję tytułów w latach 1918—1939 w podziale na województwa i główne miasta przedstawiają tabele 5 i 6. Nawet z powierzchownego porównania tych dwóch zestawień wynika, że wielkomiejskie ośrodki wydawnicze odgrywały w Polsce główną rolę (tabela 6 nie obejmuje innych miast, które również prowadziły ożywioną działalność wydawniczą, np. w Białymstoku ukazywało się 35 tytułów). W sumie, w siedmiu głównych miastach wydawano 46% wszystkich dzienników, a Warszawa zajmowała zdecydowanie pozycję dominującą (16% dzienników). Sprawdza się teza, że stopień urbanizacji poszczególnych województw był czynnikiem wpływającym w wysokim stopniu na rozwój ilościowy prasy na tych terenach. Tam, gdzie duże ośrodki wydawnicze w województwie (przede wszystkim Warszawa, Kraków, Wilno, Lwów) stanowiły jednocześnie centrum regionu o niskim stopniu urbanizacji, codzienna prasa prowincjonalna rozwijała się wolniej niż w takich regionach, jak Śląsk, Poznańskie, Pomorze. Dysproporcje między poszczególnymi województwami kraju były jaskrawe (tab. 5). Województwa południowe i wschodnie wykazują wyraźnie niższy wskaźnik stanu ilościowego dzienników, lecz i w tej grupie dwa województwa (wileńskie i lwowskie, a właściwie Wilno i Lwów) reprezentowały co najmniej średni poziom krajowy. Zdecydowanie inaczej wyglądała sytuacja w województwach centralnych i zachodnich, gdzie struktura społeczna i korzystniejsze warunki ekonomiczne wywierały dodatni wpływ na kształtowanie się prasy codziennej.

Trochę miejsca należało też poświęcić geografii wydawniczej dzienników po uwzględnieniu podziałów językowych. Rozmieszczenie i aktywność polityczna mniejszości narodowych w różnych rejonach kraju były nierównomierne i niejednakowe. Dzienniki żydowskie istniały w większości województw poza stanisławowskim, tarnopolskim i pomorskim. Redakcje tych pism lokowały się głównie w ośrodkach wydawniczych w centrum i na wschodzie kraju (Warszawa, Wilno, Łódź, Białystok — 64%

wszystkich pism codziennych wydawanych w języku hebrajskim i jidysz). Tytuły w języku niemieckim występowały tylko w województwach zachodnich oraz w Łodzi. Łódź była jedynym większym miastem polskim, w którym ukazywało się blisko 10 tytułów. Rozproszenie dzienników niemieckich było więc znaczne, a miał na to wpływ między innymi duży stopień urbanizacji w wymienionych rejonach kraju. Należy jeszcze podkreślić, że pisma codzienne wydawane w pozostałych językach ukazywały się głównie w większości ośrodkach wydawniczych (Warszawa, Lwów, Wilno)¹³.

Porównanie produkcji wydawniczej dzienników w poszczególnych rejonach kraju wskazuje na liczbową przewagę województw zachodnich w latach dwudziestych, a w latach trzydziestych — województw centralnych z Warszawą. Ilościowe różnice między dwoma rejonami były zresztą niewielkie, podobnie jak między województwami południowymi a wschodnimi, w których jednak ogólnie wydawano zdecydowanie mniej dzienników niż w województwach centralnych i zachodnich. Widoczne jest, że na początku lat dwudziestych utrzymywała się przewaga województw południowych, a następnie stosunek ten kształtował się różnie, przy czym nieco więcej tytułów liczono w województwach wschodnich. Dla zilustrowania tempa wzrostu ilości tytułów dzienników poszczególnych rejonów kraju szczególnie pomocne będą tabele 9 i 10. Za podstawę obliczeń porównawczych wzięto tylko następujące lata: 1919, 1924, 1928, 1932, 1934, 1938, które także wziął pod uwagę A. Paczkowski (w zestawieniach Paczkowskiego nie ma jednak roku 1932, który wybraliśmy ze względu na największą liczbę tytułów i wobec braku danych, roku 1938)¹⁴. Umożliwia to przeprowadzenie porównań między wskaźnikami pokazującymi rozwój ilościowy całej prasy polskiej i prasy codziennej.

Największe tempo wzrostu ilości tytułów dzienników, utrzymujące się aż do 1932 r., wykazują województwa centralne wraz z Warszawą, co było wynikiem niskiego stanu wyjściowego w 1919 r.; podobne zjawisko można zaobserwować w województwach wschodnich. Województwa zachodnie wskazują zaś poważny wzrost ilości tytułów w latach dwudziestych, a zwłaszcza w latach 1919—1924. Zdecydowanie najniższe wskaźniki notujemy dla południowych rejonów kraju.

---

¹³ Powyższe uwagi obejmowały rozmieszczenie dzienników. Wnioski te można pogłębić, próbując odpowiedzieć na kilka pytań z zakresu dynamiki rozwoju ilościowego prasy codziennej (tabela 7 i 8). Przy układaniu tabel potrzebnych do tych rozważań zrezygnowano, dla podniesienia stopnia klarowności artykułu, z geograficznego podziału na województwa, jak i z podziału na język pisma, gdyż przedstawione powyżej zestawienia dostarczyły, jak się wydaje, wystarczającej ilości informacji dla zobrazowania głównych tendencji w tym zakresie.

¹⁴ A. P a c z k o w s k i, *Prasa Drugiej Rzeczypospolitej (1918—1939)*.

Zestawienia w tabelach 9 i 10 pokazują także, że największe przyspieszenie tempa wzrostu dla wszystkich rejonów, chociaż nierównomierne, nastąpiło w latach 1919—1924. W okresie późniejszym procesy te nie przebiegały już wszędzie podobnie i zauważyć można duże zróżnicowanie w tempie wzrostu w poszczególnych grupach województw. Większość województw, poza zachodnimi, w latach 1928—1932 osiągnęła najwyższe procentowe wskaźniki przyrostu ilości tytułów przy zwolnieniu jednak, w stosunku do lat poprzednich, tempa wzrostu. Zwolnienie tempa wzrostu w okresie lat 1928—1932 w stosunku do lat 1924—1928 nie dotyczy województw centralnych i południowych, lecz było i w tych rejonach zdecydowanie wolniejsze niż w latach 1919—1924. Od 1932 r. mamy do czynienia z widocznym powszechnym regresem; przede wszystkim spadł gwałtownie wskaźnik wzrostu liczby tytułów w województwach wschodnich i w województwach centralnych, z tym że tylko Warszawa wykazywała tendencje stabilizacyjne (zob. wskaźniki tempa wzrostu za lata 1934—1938 w tabelach 11 i 12). Podobne procesy, chociaż nie o takim natężeniu, zauważyć można i w pozostałych rejonach kraju. Tabele 11 i 12 obrazują zjawisko przyspieszenia i zwolnienia tempa wzrostu ilości dzienników w okresie międzywojennym (przy 100 za każdy rok poprzedni; jako rok wyjściowy przyjęto 1919). Jaskrawe różnice między tymi dwoma zestawieniami są rezultatem intensywnego ruchu wydawniczego i dużej efemeryczności dzienników w stolicy w 1919 r. Wskaźniki tempa wzrostu należy rozpatrywać łącznie ze wskaźnikami ilustrującymi wzrost liczby tytułów (tabela 9 i 10).

Wstępne badania wskaźnika wzrostu liczby tytułów i wskaźnika tempa wzrostu dla całej prasy polskiej przeprowadzone przez A. Paczkowskiego różnią się we wnioskach od powyższych ustaleń, np. — jak wykazywaliśmy — w okresie kryzysu, przynajmniej do r. 1932, ilość dzienników (poza województwami zachodnimi) w dalszym ciągu wzrastała. Inaczej to wygląda w odniesieniu do całej prasy w zestawieniach statystycznych sporządzonych przez Paczkowskiego. Depresja gospodarcza spowodowała tutaj wyraźne zahamowanie rozwoju ilościowego. Wyjaśnienie tego rodzaju różnic przynieść mogą tylko dokładne badania statystyczne nad wydawnictwami periodycznymi Polski z lat 1918—1939. Wspólne wnioski dotyczą między innymi określenia roli Warszawy jako ośrodka wydawniczego silnie rozwijającego się i najmniej podatnego na koniunkturę.

Z kolei tabele 13 i 14 umożliwiają rozpatrzenie koncentracji geograficznej pism codziennych. Różnice między tymi dwoma zestawieniami wynikają, tak jak w poprzednich przypadkach, z różnego natężenia ruchliwości wydawniczej. Pozycja uwzględniająca stan za cały dany rok wykazująca wyższe odsetki niż według stanu na 31 XII oznacza krótki okres

ukazywania się i znikania dzienników. Z obu tabel wynika, że dominującą rolę w wydawaniu dzienników odgrywały województwa zachodnie (tendencja ta wykazywała jednak pewne osłabienie w latach trzydziestych) oraz województwa centralne razem z Warszawą (tendencja ta uległa wzmocnieniu w latach trzydziestych). Województwa wschodnie i południowe pod tym względem charakteryzowała stagnacja.

Przedstawione zestawienia statystyczne i uwagi na temat geografii wydawniczej dzienników w Drugiej Rzeczypospolitej można podsumować końcowymi wnioskami ujmującymi najważniejsze tendencje charakterystyczne dla tych procesów: 1) w produkcji wydawniczej prasy codziennej dominującą rolę odgrywały główne ośrodki wydawnicze z Warszawą na czele, która wykazywała mocną, stabilną pozycję przez cały okres dwudziestolecia; 2) różnice w stanie ilościowym dzienników między poszczególnymi województwami były bardzo duże, np. w województwach tarnopolskim, stanisławowskim, poleskim, wołyńskim, nowogrodzkim wydawano ok. 3% wszystkich pism codziennych, a w województwach zachodnich ponad 35% wszystkich dzienników; 3) można zaobserwować pewne właściwości w rozmieszczeniu prasy codziennej wydawanej w poszczególnych językach; repartycja tych dzienników odpowiada lokalizacji mniejszości narodowych; wpływ na te procesy miały też zapewne i inne czynniki: polityczne, ekonomiczne; 4) największe przyspieszenie tempa wzrostu ilości tytułów nastąpiło w całym kraju w latach 1918—1924; później procesy te nie przebiegały wszędzie jednakowo. Województwa centralne z Warszawą i wschodnie utrzymywały wysokie tempo wzrostu do 1932 r., ustabilizowane już pod tym względem województwa zachodnie osiągnęły optimum wcześniej — w latach dwudziestych. Po 1932 r. tempo wzrostu zdecydowanie słabło w całym kraju, wystąpiły zjawiska spadku liczby tytułów.

NAKLADY

Dotąd nie podjęto, poza wstępnymi próbami M. Czarnowskiej¹⁵ i A. Paczkowskiego¹⁶, badań nad ustaleniem nakładów globalnych i jednorazowych prasy Drugiej Rzeczypospolitej. Brak systematycznych i wiarygodnych informacji źródłowych uniemożliwia także dokładne przedstawienie wysokości nakładów prasy codziennej.

A. Paczkowski zebrał jednostkowe i bardziej ogólne, często reprezentatywne tylko dla krótkiego okresu, materiały statystyczne i zrekonstruował obraz oddający w przybliżeniu wysokości nakładów całej prasy okresu międzywojennego. Opierając się na tych badaniach i na danych staty-

¹⁵ M. Czarnowska, *Ilościowy rozwój...*

¹⁶ A. Paczkowski, *op. cit.*

stycznych publikowanych przed 1939 r. można przedstawić, często wyrywkowe i nieusystematyzowane, informacje o jednorazowych i globalnych nakładach dzienników.

Informator firmy Teofila Pietraszka ustala za rok 1921 łączny jednorazowy nakład 35 dzienników (polskich), tj. 26% wszystkich dzienników polskich, na około 570 tys. egzemplarzy, a wydawnictwo firmy Franciszka Krajny za lata 1922—1923 dla 35 dzienników podaje łączny nakład około 707 tys. egzemplarzy. Wydaje się, że liczby nakładów w tych informatorach są zawyżone (w drugim przypadku 35 dzienników stanowiło około 15% wszystkich pism codziennych, więc łączny nakład jednorazowy dzienników powinien wynosić około 4713 tys. egzemplarzy). Tymczasem szacunkowe badania łącznych nakładów jednorazowych M. Czarnowskiej dla 192 dzienników z roku 1936 dały rezultat 2947 tys. egzemplarzy. Uwzględniając ustalenia Czarnowskiej, chociaż i one wydają się być zawyżone, jak udowadnia A. Paczkowski, oraz postępujący proces wzrostu nakładów w okresie międzywojennym, trudno przyjąć informacje zaczerpnięte z wydawnictwa firmy Teofila Pietraszka, a także firmy Franciszka Krajny, za w pełni wiarygodne. Paczkowski obliczył na podstawie materiału zaczerpniętego z „Rocznika Statystycznego” z 1924 r., że nakład jednorazowy dzienników w tym roku wynosił od około 710 tys. (minimalny) do około 950 tys. egz. (maksymalny).

„Biuletyn Informacyjny MSW” z 1925 r.¹⁷ podaje z kolei, że jednorazowy nakład dzienników wydawanych w Polsce (bez Górnego Śląska i Cieszyńskiego) wynosił:

w języku polskim	—	677 290 egz.
w języku żydowskim	—	86 950 egz.
w języku niemieckim	—	56 291 egz.
w języku ukraińskim	—	9 300 egz.
w języku rosyjskim	—	5 750 egz.
w języku białoruskim	—	3 600 egz.
w języku litewskim	—	2 125 egz.
w języku francuskim	—	1 900 egz.
razem		843 206 egz.

Dla następnych lat Paczkowski zebrał dane szacunkowe, które zaczerpnął z opracowań i artykułów z lat dwudziestych i trzydziestych. I tak, informacje dotyczące prasy codziennej ustalały nakład 900 tys. egzemplarzy dla 174 tytułów¹⁸ lub około 1 mln w 1927 r., a w 1928 r. niespełna 1 mln wszystkich dzienników (w tym w języku żydowskim 200

¹⁷ „Biuletyn Informacyjny MSW”, 1925, nr 8.

¹⁸ Sprawozdanie ze zjazdu prasy prowincjonalnej w dniu 11 XII 1927, Warszawa 1927.

tys., niemieckim 80 tys.)¹⁹. Paczkowski przeprowadził też własne obliczenia i doszedł do wniosku (głównie na podstawie publikacji S. Selimowskiego²⁰ i K. Smogorzewskiego²¹), że jednorazowy nakład dzienników w 1930 r. wynosił około 1,5 mln egz. (w tym 934 tys. w języku polskim, 250—300 tys. w języku żydowskim, 100 tys. egz. w języku niemieckim). Znane są poza tym obliczenia S. Krzywoszewskiego²², i J. Mokrzyckiego²³ ustalające górną granicę jednorazowych nakładów dzienników na 1,7 mln do 2 mln egz. (druga połowa lat trzydziestych).

Jeszcze więcej trudności przysparzają próby wyliczenia globalnego nakładu dzienników. Podana przez P. Grzegorzcyka liczba 482 266 225 egz. dla prasy codziennej określa stan z przełomu lat 1927 i 1928 i budzi wiele wątpliwości wobec popełnionych błędów, o czym pisze Paczkowski; niemniej pozwala ona ustalić na określonym poziomie globalne nakłady dzienników w tym okresie. W 1935 r. (według S. Krzywoszewskiego) wysokość tych nakładów wynosiła około 722 mln egz., a w 1936 r. (według J. Mokrzyckiego) około 720 mln egz. (obliczenia dokonano na podstawie danych o konsumpcji papieru rotacyjnego); M. Czarnowska podaje zaś na ten rok stan około 919 mln egz. Również Paczkowski próbował przedstawić prawdopodobny nakład globalny dzienników posługując się metodą badania konsumpcji papieru rotacyjnego. Dodać należy, że szacunki te dotyczą wszystkich pism drukowanych na tym papierze, a więc obok dzienników także gazet wydawanych 2—4 razy tygodniowo i niewielkiej ilości tygodników. Obliczenia pomijają, poza podziałem globalnego nakładu między różne kategorie prasy (dzienniki, gazety ukazujące się 2—4 razy w tygodniu itd.), również języki wydania. Budzić one mogą wiele zastrzeżeń metodycznych. Niemniej jest dużym osiągnięciem, że udało się zestawzić prawdopodobne nakłady globalne za poszczególne lata dla tych kategorii prasy, w których największy udział miała prasa codzienna. Z zestawienia tego wynika, że w okresie międzywojennym mamy do czynienia z dużym przyrostem nakładu globalnego dzienników; przykładowo w 1924 r. — 268 mln egz., 1928 r. — 601 mln egz., 1932 r. — 583 mln egz., 1934 r. — 701 mln egz., 1937 r. — 886 mln egz. Było to zapewne wynikiem z jednej strony — intensywnego rozwoju ilościowego prasy codziennej, z drugiej zaś — wzrostu nakładów i objętości nawet przy stabilizacji czy regresie przyrostu ilościowego.

¹⁹ P. Grzegorzcyk, *Prasa, [w] Dziesięciolecie Polski Odrodzonej 1918—1928*, Warszawa 1928, s. 675—688.

²⁰ S. Selimowski, *Polskie legalne stronnictwa polityczne*, Warszawa 1930.

²¹ K. Smogorzewski, *La presse en Pologne*, Warszawa 1930.

²² S. K[zywoszewski], *Zadania i prace Sekcji Czasopiśmienniczej*, „Prasa”, 1937, nr 12.

²³ J. Mokrzycki, *Prasa jako czynnik życia gospodarczego*, „Prasa”, 1937, nr 2 i 3.

Procesy te doskonale obrazuje przygotowane przez Paczkowskiego procentowe zestawienie dzienników „małych” (nakład do 10 tys. egz.) i dzienników „dużych” (ponad 25 tys. egz.).

rok	dzienniki „małe”	dzienniki „duże”
1924	80%	5%
1929	57%	14%
1931	62%	12%
1936	58%	19%

Jak z tego wynika, mimo wyraźnych zmian świadczących o postępującym procesie koncentracji nakładów, występowało nadal powszechne zjawisko egzystencji dzienników o nakładach kilkutyśięcznych. Stanowiły one, jak można przypuszczać, większość tytułów aż do 1939 r. Poza tym sądzić należy, że zahamowanie wzrostu ilości tytułów po 1932 r., przy jednoczesnym intensywnym wzroście nakładów dzienników, oznaczało również występowanie procesu koncentracji pism codziennych.

TABELA 1. DZIENNIKI W POLSCE W LATACH 1918—1939 (WEDŁUG STANU z 31 XII i 31 VIII 1939)

Rok	Dzienniki:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
1918	86	20	7	1	114
1919	91	21	19	5	136
1920	102	20	18	5	145
1921	117	21	21	10	169
1922	138	24	22	12	196
1923	147	26	23	11	207
1924	169	26	31	13	239
1925	170	25	32	11	238
1926	195	24	34	11	264
1927	194	24	37	11	266
1928	185	24	39	12	260
1929	190	25	37	13	265
1930	197	24	40	10	271
1931	208	25	43	10	286
1932	210	22	46	12	290
1933	194	21	44	11	270
1934	189	23	50	10	272
1935	173	20	41	9	243
1936	167	18	34	9	228
1937	171	18	35	9	233
1938	169	18	34	9	230
1939	171	18	36	9	234

TABELA 2. DZIENNIKI W POLSCE W LATACH 1918—1939 (STAN WEDŁUG CAŁEGO ROKU)

Rok	Dzienniki:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
1918*	89	20	7	1	117
1919	131	29	28	16	204
1920	123	23	21	5	172
1921	131	26	22	11	190
1922	167	26	30	12	235
1923	159	30	23	12	224
1924	184	27	32	13	256
1925	197	26	33	13	269
1926	221	26	34	11	292
1927	215	25	39	12	291
1928	228	27	44	13	312
1929	228	25	42	13	308
1930	229	25	45	16	315
1931	241	25	48	11	325
1932	262	25	54	14	355
1933	236	22	52	12	322
1934	220	24	55	11	310
1935	226	24	51	10	311
1936	214	21	41	9	285
1937	180	18	35	9	242
1938	179	18	35	9	241
1939**	171	18	36	9	234

* W 1918 r. stan za okres 11 XI—31 XII.

** W 1939 r. stan za okres 1 I—31 VIII.

TABELA 3. RUCH WYDAWNICZY DZIENNIKÓW W LATACH 1918—1939. CZ. I

Rok	Nowo założone tytuły dzienników:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
1918*	25	12	4	1	42
1919	45	9	21	15	90
1920	32	2	2	—	36
1921	29	6	4	7	45
1922	50	5	9	2	66
1923	21	6	1	—	28
1924	37	1	9	2	49
1925	28	—	2	—	30
1926	51	1	2	—	54

* W okresie od 11 XI do 31 XII.

c.d. Tabeli 3

Rok	Nowo założone tytuły dzienników:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
1927	20	1	5	1	27
1928	34	3	7	2	46
1929	43	1	3	1	48
1930	39	—	8	3	50
1931	44	1	8	1	54
1932	54	—	11	4	69
1933	26	—	6	—	32
1934	26	3	11	—	40
1935	37	1	1	—	39
1936	41	1	—	—	42
1937	13	—	1	—	14
1938	8	—	—	—	8
1939	2	—	2	—	4
Razem	705	53	117	38	913

TABELA 4. RUCH WYDAWNICZY DZIENNIKÓW W LATACH 1918—1939. CZ. II

Rok	Zlikwidowane tytuły dzienników:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
1918*	3	—	—	—	3
1919	40	8	9	11	68
1920	21	3	3	—	27
1921	14	5	1	1	21
1922	29	2	8	—	39
1923	12	4	—	1	17
1924	15	1	1	—	17
1925	27	1	1	2	31
1926	26	2	—	—	28
1927	21	1	2	1	25
1928	43	3	5	1	52
1929	38	—	5	—	43
1930	32	1	5	6	44
1931	33	—	5	1	39
1932	52	3	8	2	65
1933	42	1	8	1	52
1934	31	1	5	1	38
1935	53	4	10	1	68
1936	47	3	7	—	57
1937	9	—	—	—	9
1938	10	—	1	—	11
1939	171	18	36	9	234
Razem	769	61	120	38	988

* W okresie od 11 XI do 31 XII.

TABELA 5. ILOŚĆ TYTUŁÓW DZIENNIKÓW W POSZCZEGÓLNYCH WOJEWÓDZTWACH W LATACH 1918—1939

Województwo	Dzienniki:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
warszawskie	144	1	34	10	189
łódzkie	66	9	21	—	96
kieleckie	54	—	8	—	62
lubelskie	19	—	2	—	21
białostockie	53	—	14	3	70
nowogrodzkie	11	—	2	—	13
poleskie	9	—	4	—	13
wołyńskie	5	—	2	1	8
poznańskie	142	14	4	—	160
pomorskie	102	17	—	—	119
krakowskie	23	—	1	—	24
lwowskie	42	—	8	11	61
stanisławowskie	1	—	—	—	1
tarnopolskie	—	—	—	—	—
śląskie	50	20	3	—	73
wileńskie	48	—	17	13	78
Razem:	769	61	120	38	988

TABELA 6. ILOŚĆ TYTUŁÓW DZIENNIKÓW W GŁÓWNYCH MIASTACH W POLSCE (1918—1939)

Miasto	Dzienniki:				Razem
	w języku polskim	w języku niemieckim	w języku hebrajskim i jidysz	w językach innych	
Warszawa	121	1	34	10	166
Poznań	52	6	—	—	58
Lwów	42	—	5	10	57
Kraków	20	—	1	—	21
Wilno	48	—	17	12	77
Katowice	18	4	—	—	22
Łódź	36	9	13	—	58
Razem:	337	20	70	32	459

TABELA 7. ILOŚĆ TYTUŁÓW DZIENNIKÓW W POSZCZEGÓLNYCH REJONACH KRAJU W LATACH 1918—1939 (WEDŁUG STANU ZA DANY ROK)

Rejon kraju	Warszawa	województwa centralne	województwa wschodnie	województwa zachodnie	województwa południowe	Razem
1918*	21	22	3	54	17	117
1919	41	39	19	80	25	204
1920	37	31	14	70	20	172
1921	32	31	13	92	22	190
1922	40	44	23	97	31	235
1923	31	44	21	102	26	224
1924	39	52	29	109	27	256
1925	45	58	26	114	26	269
1926	49	63	29	124	27	292
1927	48	64	32	121	26	291
1928	55	65	37	128	27	312
1929	56	62	37	129	24	308
1930	56	66	34	127	32	315
1931	62	71	33	125	34	325
1932	66	85	44	127	33	355
1933	52	81	40	116	33	322
1934	47	73	42	115	33	310
1935	51	75	35	118	32	311
1936	53	65	27	111	29	285
1937	51	57	22	90	22	242
1938	50	56	25	89	21	241
1939**	44	55	25	87	23	234

* Według stanu za okres od 11 XI do 31 XII 1918 r.

** Według stanu za okres od 1 I do 31 VIII 1939 r.

TABELA 8. ILOŚĆ TYTUŁÓW DZIENNIKÓW W POSZCZEGÓLNYCH REJONACH KRAJU W LATACH 1918—1939 (WEDŁUG STANU NA 31 XII)

Rejon kraju	Warszawa	województwa centralne	województwa wschodnie	województwa zachodnie	województwa południowe	Razem
1	2	3	4	5	6	7
1918	20	22	3	53	16	114
1919	23	20	18	58	17	136
1920	30	24	9	63	19	145
1921	30	30	11	77	21	169
1922	29	35	18	87	27	196
1923	30	40	20	94	23	207

c.d. Tabeli 8

1	2	3	4	5	6	7
1924	38	51	23	103	24	239
1925	40	49	23	103	23	238
1926	46	54	28	111	25	264
1927	46	53	30	112	25	266
1928	48	51	31	108	22	260
1929	47	52	34	108	24	265
1930	51	57	22	114	27	271
1931	51	65	27	114	29	286
1932	49	72	36	105	28	290
1933	45	63	32	99	31	270
1934	44	62	34	105	27	272
1935	44	59	25	95	20	243
1936	44	43	19	86	26	218
1937	47	55	22	87	22	233
1938	46	53	24	86	21	230
1939*	46	54	25	87	22	234

* Stan według 31 VIII 1939 r.

TABELA 9. TEMPO WZROSTU ILOŚCI TYTUŁÓW (WEDŁUG STANU NA DANY ROK)

Rejon kraju	1919	1924	1928	1932	1934	1938
Warszawa	100	95	134	161	114	122
województwa centralne	100	133	166	243	187	143
województwa wschodnie	100	152	194	232	221	131
województwa zachodnie	100	136	160	159	144	111
województwa południowe	100	108	108	132	131	84
Polska	100	125	153	174	152	118

TABELA 10. TEMPO WZROSTU ILOŚCI TYTUŁÓW (WEDŁUG STANU NA 31 XII)

Rejon kraju	1919	1924	1928	1932	1934	1938
Warszawa	100	165	209	213	191	200
województwa centralne	100	255	255	360	310	265
województwa wschodnie	100	128	172	200	188	133
województwa zachodnie	100	178	186	181	181	148
województwa południowe	100	141	129	165	159	123
Polska	100	176	191	213	200	169

TABELA 11. WSKAŹNIK WZROSTU IŁOŚCI TYTUŁÓW (WEDŁUG STANU NA DANY ROK)

Rejon kraju	1924	1928	1932	1934	1938
Warszawa	95	141	120	71	106
województwa centralne	133	125	130	85	76
województwa wschodnie	152	127	119	95	59
województwa zachodnie	136	117	98	90	77
województwa południowe	108	100	122	100	64
Polska	125	121	113	87	77

TABELA 12. WSKAŹNIK WZROSTU IŁOŚCI TYTUŁÓW (WEDŁUG STANU NA 31 XII)

Rejon kraju	1924	1928	1932	1934	1938
Warszawa	165	126	102	89	104
województwa centralne	255	100	141	86	85
województwa wschodnie	128	135	116	94	70
województwa zachodnie	177	105	97	100	82
województwa południowe	141	91	127	96	77
Polska	176	108	111	94	84

TABELA 13. KONCENTRACJA DZIENNIKÓW W POSZCZEGÓLNYCH REJONACH — W PROCENTACH (WEDŁUG STANU ZA DANY ROK)

Rejon kraju	1919	1924	1928	1932	1934	1938
Warszawa	20	15	18	19	16	21
województwa centralne	19	20	21	24	23	23
województwa wschodnie	9	11	12	12	13	10
województwa zachodnie	40	42	41	36	37	37
województwa południowe	12	12	8	9	11	9
Razem	100	100	100	100	100	100

TABELA 14. KONCENTRACJA DZIENNIKÓW W POSZCZEGÓLNYCH REJONACH
— W PROCENTACH (WEDŁUG STANU NA 31 XII)

Rejon kraju	1919	1924	1928	1932	1934	1938
Warszawa	17	17	19	17	16	20
województwa centralne	15	21	19	25	23	23
województwa wschodnie	13	9	12	13	12	11
województwa zachodnie	42	43	41	36	39	37
województwa południowe	13	10	9	9	10	9
Razem	100	100	100	100	100	100